

Bertha Zoltán

„Titkok léte”

Oláh János intellektuális költészetéről

Előjáróban két jellegzetes, manapság meglehetősen divatos terjedt irodalom-szemléleti babonára, téves hiedelemre kívánnék utalni. Az egyik szerint az irodalom önelvűségét csorbítaná bizonyos meghatározó nemzeti és társadalmi sors-problémák sajátos tematizálása vagy előtérbe kerülése, vagyis kettéválasztható szövegszerűség és világszerűség, értékközpontú nemzettudat és nemzetközpontú értéktudat. Ennek a felfogásnak a tévedését annak a nyilvánvaló belátása cáfolhatja ékesen, hogy az irodalom a maga teljes szabadságát és autonómiáját éppen hogy nem kötheti meg vagy határolhatja le bárminemű egzisztenciális horizontok tematikai beszűkítésével vagy kizárásával. A nemzetföltő és értékmentő magyar sorstudat egyszerre morális és nyelvművészeti artikulációja tehát egyáltalán nem valamiféle korlátozottságból, hanem ellenkezőleg: a művészi emanáció legteltesebb esztétikai szabadságából és evidens eszmei méltóságából fejlődik ki. Érvényesen és hitelesen. A másik szintén közkeletű, bár talán már enyhülni-halványulni látszó vélekedés, hogy azok az írók, akiket nemzeti sorskérdések erőteljesen izgatnak és nyugtalanítanak, azok kevésbé volnának érzékenyek a legegységesebb létkérdések kihívásaira. Ezt a hamis feltételezést pedig csak éppen a mai napon méltatott Oláh János életműve is bizton hatálytalanítja.

Az ő költészetének magával ragadó intellektuális mélységeit és magasságait a tágas létfilozófiai dimenziókat átfogó szemhatár, s a végső transzcendentális és metafizikai kérdésekre, „rejtjelekre” irányuló bölcséleti reflexiók gondolati sugárzása biztosítja. A csend, a némaság, a végtelenség, a nemlét, a semmi, az elmúlás, az élet-halál övezte titok, az emberi nyelv, a szó misztériumának mibenlétét faggató és boncolgató válaszkeresés hiteles igazságait pedig a töprengő, elmélkedő, meditatív tónus átható ereje szavatolja. „Titkok léte, te lassú, puha óra, / átölelsz, mint öröklét-Istenem” (*Titkok léte...*); „Az örök semmi hóleplén tapodsz, / mint aki létlen ígéket ragoz” (*Az igazság hisztériája*); „Megtér / szó a szóhoz, / por a porhoz, / elemészt a föld, / nem csak hordoz” (*Vitorla vagy*); „Ezt kerestem, ezt a csöndet, e békét / – mint semmibe rontó, léha rakéta / visszapillantójának maradáka (...) Nem akar ő kimondani már semmit, / minden előre úgyis tudható volt, / a sok beavatott amit kigondolt, / csupán a sejtés az, ami megrendít” (*Idegpontok*); „Fölfal a nincs perzselő láza” (*Útban a végső hallgatáshoz*); „utam a csönd, utam az ózon: // ürbe tárult, sehova-lélek, / mennybe szánt, kerékbe-tört élet” (*Dadogva vallom*); „Hallgatom / a létörvény jaját alattam. (...) Vacog a nemlét peremén / el

nem álmódott álmom” (*Isten horga*); „A létbe oldott semmi mögül / mégis valaki figyel” (*Olthatatlan*). Még a „halálközelség riadalmas méltósága” (Ködöböcz Gábor) is a visszhang nélküli válaszkérés nyugodt-nyugtalan filozofikumával, lényegbe véső sztoicizmusával telítődik: „ha meg kell halni, meg kell halni, / de miért a semmiért?” (*Miért a semmiért?*)

Emblematikus nagy verse, az *Elérhetetlen föld* önmagában véve is egyfajta bölcséleti paradoxon megérezkítése: hiszen a földön, a szülőföldön állva vajon mi lehet rajta vagy benne elérhetetlen, utolérhetetlen? Úgy sejtethetjük, hogy leginkább talán magának a földnek a szubsztanciája, vagyis rejtelmes és spirituális lényegvalósága, éteri, isteni magva, mondhatni kvintesszenciája: mintegy a négy arkhé, a víz, a tűz, a levegő, a föld őseleme melletti vagy fölötti ötödik minőség. A forrás, az eredet – a lelkeség titka. Ahogyan Carl Gustav Jung is föld és lélek homályba vesző összefüggésének egyszerű nyitjára nem találva a kettő talányos és ősi ok-okozatiságára mutat rá. Logikailag másféle irányt jelöl például Áprily Lajos gyönyörű szép elégikus versében az, hogy az elszakított és meggyötört erdélyi szülőföldben gyökerezve csak sóvárogva lehet elképzelni a tengert. Érdekes és jelentésszerű az tehát, ahogyan Áprily Lajos szonettjében, az idők során a pusztuló Erdély-szimbólummá vált marosszentimrei templomot is láttató költeményében – a hűség, a história, a „transsylvaniai hősköltemény” köti a lelket úgy, hogy a tengerpart az „elérhetetlen”: „Mi már a tengert nem látjuk soha. / Nekünk a tenger látomás marad, / melyre olasz-kék menny ont sugarat, / elérhetetlen part, hullám-csoda” (*Nyár – Marosszentimre, 1921*). A messzi tenger itt csupán ábrándkép, máskülönben – mint Utassy József (*Tengerlátó*) vagy Döbrentei Kornél (*A tenger*) kozmikus poémájában – az egyetemes, hatalmas és emberi erőt adó örök létezés metaforája, energianövelő mindenségszimbóluma. Amíg a vágy perspektívája Áprilynál döntően tehát térbeli jellegű, a „spáciumra” vonatkozó, Oláh János az idő mélységeiben, elsüllyedt „emlékezetroncsaiban” fürkészi ugyanazt az univerzális (egyszerre szabadság- és humanitáskiteljesítő) autenticitást, amelyet a történelem folyvást megtépzott, s amely így még elszántabb felkutatásra ösztökél. „Az *Elérhetetlen föld* az emlékezés és az azonosulás verse is egyszerre: összeköti a gyermekkor elsüllyedő, de még eleven élményvilágát a férfikor lehetséges élményeivel, s nem megtagad, hanem az örökké áramló történelmi-természeti időfolyamban a folytathatóságot hirdeti. Az elérhetetlen föld paradox módon egyrészt maga a megtalált vagy még hitelesebben: a soha el nem vesztett föld, másrészt viszont a maga elégikus hangvételével mégis az elérhetetlenség szimbólumát állítja a vers a középpontba” – boncolgatja Vasy Géza. A létszerű apóriának nincs feloldása: s ez maga a kérdések kérdése: a térben látszólag azonosítható, az időbeliségben viszont elillanó földanyai misztikum megközelíthetlensége, s a valahai földközeli otthonosság megtöretése, a létromlás okozta történelmi veszteség fel-

foghatatlansága és morális feldolgozhatatlansága. A vers tehát „magába kódolja az emberi élet létfilozófiai dimenzióit” és viszonylatait, „a küzdésorientált humanitás folytonos újateremtését”, és „egyszerre hordozza, jelképezi és nevezi meg a Kilencek eleve kettős tájolású, társadalomelméleti-szociális, illetve ontológiai érzékelésirányait is”; a költemény így „egy egész nemzedék társadalmi (és ontológiai) közérzetének hordozójává lett” – fejtegeti Oláh Jánosról szóló nagyszabású monográfiájában Jánosi Zoltán is. Mindez egyúttal igazolja, hogy a bartóki modell egyfajta szuggesztív változata ez a költészettípus is: egyszerre az anyaföld, a szülőhaza örök érvényű tanításaihoz kötődő hűség, az odahagyhatatlan nép- és nemzetszeretet, az otthonosság kultúrantropológiai, kultúr-morfológiai értékvilágához ragaszkodó örökségvállalás, az immár széttöredezett létezharmónia lényegének elmélyült és ihletett átérzése, egyben az archaikus biztonság életvilágának a végzetesen visszavonhatatlan, visszafordíthatatlan felbomlását kísérő és konstatáló létszemlélet, s aztán ennek a múltbéli egzisztenciális teljességnek a dezillúzióval és kétségbeeséssel együtt is sóvárgó, reménykedő visszakeresési kísérlete, s a modern életérzés disszonanciáinak autentikus kifejezése. És mindezeknek a szellemi, művészeti alapállásoknak és látszólag széttartó konstellációknak a felzaklató összehangolási, összeépítési törekvése. Ebből a líravilágból a tűnődés és a kontempláció nyugalma, de a felbolydított öskérdések nyugtalanító vibrálása is együttesen hat ki a nyitott befogadókra. Poétikai értelemben pedig ahogyan a morális östudás kifejeződése tömören összeépül a modern gondolati távlatok érzékeltetésével: másik fajta, de éppúgy hitelesen bartóki–kodályi jellegű sugallatos szintézisalkotás keletkezik, mint például a mágikus-folklorisztikus, ajzottan drámai képzuhatagos, képzetsokasító, mitikus látomás- és asszociációsűritő Nagy László-féle költői beszédmódban. Ráadásul a komplikáltan finom időérzetek és térpoétikai referenciák dús összefüggés-hálózata mintha már annak idején anticipálta és megelőlegezte volna a napjainkban kibontakozó úgynevezett térszemléleti fordulat, térséglírai hangsúly-nyomatékosság (világképi, antropológiai-pszichológiai, művészetszociológiai „Spatial Turn”) jelentőségét is.

Egy egész generáció, de egy egész korszak közérzetét is torokszorító szuggesztivitással fejezi ki tehát Oláh János paradigmaticus vallomásos költeménye, az *Elérhetetlen föld*. A talányossá légiesítő esztézi mélységdimenzióiban és magasságtávlatokban teremt meg a hiányérzet felkavaró atmoszféráját. A gyökérhűség, a szelíd-melankolikus ragaszkodás a szülőföldhöz – ehhez a metaforikusan-jelképesen a közösségi identitást a természeti őserképekkel és az emberi östudást hordozó világlátomással együttesen reprezentáló létezősszférahoz –: azonnal az elszakadás s a visszatalálási remény és reménytelenség, a föld és az ég, a múlt és a jelen, az időiség és az időtlenség közötti lebegés lélekviszonyait is magával sodorja; így bizonytalanítva enigmatikussá (s ezzel artisztikusan többértel-

művé) magát a versalany beszéd- és emlékpozícióját, s még a jövőképzeteket is programszerűtlen konfesszionális programossággal vibráló eszmei és érzelmi hangoltságát, merengő, tűnődő egzisztenciális beállítódását is. Aki „hű marad a földhöz, az megmarad, annak *tartama* van”; aki pedig elidegenedik attól, azt az a veszély fenyegeti, hogy „elveszíti az összefüggést lényének sötét, anyai, földszerű ősokáival” – magyarázza Carl Gustav Jung *Föld és lélek* című esszéjében. („Miénk a fény, amit lelkünkbe fogadunk; s a föld, amelyen élünk és meghalunk” – Tamási Áron: *Szülföldem*.) Itt a föld tartós viszonyítási pont: és nem a megtagadását, hanem a problematikussá vált élethelyzetek gyötrelmét demonstrálja archaikus-modern líraisággal az a szemlélődő fájdalom, amely veszteségeket, harmóniatöréseket, disszonanciákat is kénytelen immár elénk tárni, s amely a borongó emlékezés légkörében magát a személyiséget is az örök keresés létállapotához kapcsolja. Hol az ég, és hol a föld – ha mindkettő éppoly elérhetetlen, mint amennyire elérhető is? A valahai földbiztonság, a vágyott gyermekkori őselmények pneumatikus teljességű hona miféle irányt jelez? A sajtó lélekörvénylésekben feltoluló és feltorlódozó emlékképek, vágyképzetek, a magáralálásokat sóvárgó benső indítatások merre vezetnek? Egyeztethető-e a megőrzés és a megújítás, az azonosság és a másság, a kötődés és a mindenségigényű, önteremtő átvalóulás: az élet-halál ciklikusságban újjászülető végtörvényszerűség? Előre vagy visszafelé tart-e tehát az önmegfigyelés iránya? Amikor logikailag sokértelmű, az ihletett élményszerűségében szíven ütő erővel visszhangzó jelentéstartalmaink zsonganak tovább, akkor képződik az a háttérmoraja a költeménynek, amely magához vonz és lebilincsel, amely a profanitást a szakralizáció felé lendíti, s amely így egyszerre rezdíti meg a humanitás és a rejtett divinitás (a paraszti mélyvilág inherens mítosziságának) titokteli zenéjét és hangulathullámzását. Oláh Jánosnak ezek az igézetes tájrajzai – „Egyszercsak nincs sehol a régi kegyhely, / az őszi kertben pirosuló bogycsok, / az ég fölöttem és a föld alattam” (*Nem olyan egyszerű*); „Alattam a föld, / fölöttem az ég, / mintha ugyanegy ítéletre várnánk” (*Öreg gyümölcsös*); „Az ég reszketően keresi a földet” (*Visszafelé*) – pedig mintha már a mágikus költői realizmus esztétikumának bizonyos jegyeivel is feltöltekezzenek; olyan mozzanatokkal, amelyek a föld, a természet, a régi vidéki magyar világ egészét képesek valamifajta különleges opaleszkáló fényvel bevonni. Olyan finoman éterizáló aureolával, amely a lét valóságát a szellem együttes önértékeivé szublimálhatja. „Az igazság a lét igazsága. A szépség nem e mellett az igazság mellett fordul elő. Akkor jelenik meg, amikor az igazság művé válik. A megjelenés, mint az igazságnak a műben és műként való léte: a szépség” – ahogyan Martin Heidegger definiálja. „Akár a hó, még esőmosta csönd pihent/ az almafák hamvaskék lombjai alatt,/ halk, ébredés-lehelte béke volt a kert,/ zárt ablakok mögött zsongott a nap,/ s fehér mezőkön át a szél,/ a nap mezőier’./ Én hallgatok. Gyerekkorom a fű/ zenéje volt, és margaréták

tengere./ Megfoghatatlan mélyű ízét keserű/ bodza örzi, fűzfa méze, kenyér bele” – szól a *Földem* című elégiából.

A „belső tükör” (nem véletlenül viseli ezt a sokértelmű címet az összegyűjtött költemények 2014-es összegző kötete is a címadó prózavers alapján) pedig mint pszichológiai introspektív metafora megintcsak a viviszekciós önanalízásra hajlamos, a modern személyiséget felkavaró érzelmi, látványi és vizionárius benyomásokra érzékeny költői én helyzetét definiálja (a „belső tükrök egy eltévedt tekintet tánctermeiben égnék”; s a „kigyómarás érzete” meg a „méhek falánk sava” „gyógyít és gyilkol”), vagyis a szubjektív létérzékelés de profundis ágazik föl a közösségi és a transzcendentális világszférák és sorsdimenziók övezeteibe. A „belső tükör” így egyben külső is: egész korok, hosszú évtizedek, társadalmi állapotok és változások visszképévé, sorjázó generációk közérzetének hű lenyomatává tágul.

A bensőség és a külvilág bonyodalmas egymásba villódzásai, a felfejthetetlenül sokrétegű ego és szubjektum önismereti kételyei, a dinamikus öntükrözés öszszetett múlt, jelen és jövő idejű lélektani folyamatai a legaktuálisabb mélypszichológiai kérdéstávlatokra nyitnak rá; az emberi szervezet intim belvilágának mozgásait kutató és elemző Jacques Lacan állapítja meg a belső és a külső valóság között viszonyt létesítő imago-funkcióról és a tükrözés módozatairól: a „*tükörstádium* dráma, amelynek belső hajtóereje az elégtelenségtől az eljövendő meglátásáig szárnyal.” Az „őszinteség szabadító ereje” fokozódik itt fel Oláh Jánosnál is, a meditatív tömörítés és áttételezés, „a keresetlenség és a választékosság szerencsés egyensúlyát, a szkeptikus moralista bölcsességét” hordozó esztétikai értékformákban, az egyszerre rezignált és protestáló létkritikai hangvételben, a konok, fanyar, filozofikusan pontos és szenvtelen stílusba feszített látletelek és veszteségtudatos közérzetjelentések atmoszférájában, a „kollektív megbántottság hangulatát” tüntetve kifejező kor- és kórképekben – ahogyan Alföldy Jenő taglalja mindezt. S ez a szikár, tárgyilagos, a leírást a gondolati reflexió árnyalatosságával, az emocionális felindultságot a visszafogott szenvedély tónusaival, az elégiát az önmegszólító elfogulatlansággal, a valóságképzeteket a bölcséleti perspektívák vibráltatásával vegyítő hanghordozás is talán alapvető sajátosság e szuverén lírai univerzumnak. Amely tehát Illyés, Nagy László, Csoóri és mások után a szenzuális absztrakciók és az egzisztenciális fogalmi paradoxonok artisztikus regiszterein frissíti föl a szervesen összekapcsolódó egyéniség- és közösségtudatos világlátás öntanúsító formakultúráját.

A kortárs kritika megragadta és dokumentálta is ennek az öntörvényű költőiségnek a markáns karakterjegyeit; a pályatárs barát Rózsa Endre például a „lakonikus mondatok, nyelvi párhuzamok és ellentétek” racionalitását emelte ki, a filozófiai érintettséget és ihletettséget, s az inspiráló hagyományok közül Kassák és az angolszász líra fanyarságát és enyhe gunyorosságát hangsúlyozta. Hasonló-

képpen Vasy Géza (a Kilencek monográfusa), aki szerint a költő „kezdettől tárgyias és elvont egyszerre, s nála az intellektualizmus filozofikussá is válik, s ezzel egyidőben nemegyszer enigmatikussá vagy példabeszédszerűvé”. S ha mondjuk csak a közvetlen költőcsoport kiteljesedő életművei között Utassy József imagista entuziazmusával, Kiss Benedek érzelmetlített ötletes, dalszerű szómágiájával, Péntek Imre groteszk, abszurd villódzású nyelvbravúrjaival, Mezey Katalin profanitást és szakralitást keverő, ötvöző stílusával, Konczek József neoavantgárd, újexpresszionisztikus hangütéseivel, Kovács István talányosan képzettömörítő, Győri László játékosan fantáziamozgósító versmodorával vetjük össze Oláh János beszédmódját, kétségtelen önelvűsége ennek a líravilágnak is színesen kibontakozik. Például a csönddel, az egzisztencialista elidegenedéssel, a szavak megnevező elégtelenségével birkózó – s a háttérben valamiképpen a titokzatos kozmikus csendzűgást állandósító – darabok (szinte autotelikus nyelvfilozófiai elmélkedések, a nyelvi jelenségekre önmagukra fókuszáló nyelvelméleti – akár wittgensteini tézisekkel összevethető („amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell”) – bölcselkedések summázatait és konzekvenciáit aforisztikusan rögzítő szofizmák vagy enigmatikus logizmák) sokaságában: „Beszélni kellett volna mindarról, / miről beszélni nem lehet” (*Nagyítófény*); „Mióta ezt az egyszemélyes nyelvet beszélem, / azóta nem hiszem már, / hogy felöltözhetnek a csontok ott a pusztán, / hogy odaférkőzhet a szó / valaki közé és közéjük. / Elhallgatok, hogy hihetőbb legyen” (*Biblia idézet*); „Másra valló szavak mögött / rejtőznek az igazi szavak, / és az idejükre várnak, / mikor mindent elmondanak” (*Búcsú nélkül*); „Kimondtam, amit kimondtam. Amit / nem, az nincs, és most már nem is lehet / kimondva, mert ez a beszélgetés / véget ért, és nélküle ugyanúgy, / mintha vele ért volna véget” (*Amit elhallgatok*); „A szó, ha igazán meghitt, / adjon hírt bármiről, / úgyis visszhangtalan” (*Ars poetica*); „A nemlét kvantuma, / a semminek ura, // mondhatnám, ez vagyok, / nem mondom, hallgatok” (*A nemlét dallama*). Vagy mindezzel szoros összeköttetésben a nemzeti megmaradás sorskérdésein töprengő – a problematikus személyes és a traumatikus, drámai-tragikus kollektív létbe vetett ember örökös veszteségérzékeny keserűségét kottázó – költőnek a gnómius tömondatoktól a történelmi katasztrófákra és szájzárás parancsuralmakra reflektáló gondolati futamain át vagy a szimbolikus képsűrítő érzékletességen keresztül a historikus, folklorisztikus, mitologikus misztériumteremtésig ívelő hangnemská-lájának szélességében, tónushasználati bőségében megnyilatkozva: „Kövér tankoktól rázkódott az asztal / s a lámpafény egy ördöglepke-szárnyon. (...) Amire készültem, most már hiába. / Talán jobb is, ha nem válik valóra. / Rászoktatam magam a hallgatásra, / gyűrött papírra, hideg altatóra” (*Titkos ország*); „E kiszolgáltatott helyzetben, / ha lehet élni, beszélni minek?” (*Vállamon a kártyavárpora*); „A történelem lábát / bennem törölte meg, / de gyalázatam nem fáj / végül

is senkinek” (*Tanulság nélkül*); „E konok nyelvet / kevesen beszéljük, / de ahhoz mégis / túl sokan, / hogy értsük egymást” (*Magyarok*); „Ég vándorát újra látod! / Nomád íjad megfeszíted, / célzod, célzod, buta látnok, / léha voltod, üres nincsed. // Akit hajdan úztél-vágytál / átszökellve berket-árkot, / most, amikor rátaláltál, / szántsándékkal elhibázod” (*A csodaszarvas elvesztése – Jankovics Marcellnak*). Nyelviség és nyelventúliség rejtélyes összefüggései sejlenek föl (Ködöböcz Gábor lényegre tapintó definíciója szerint: ebben „a létezés izgalmával ható nyelvi intenzitásban”), amikor egyfelől a szótlanság háttérmorajos motívuma a félelmes nemzethalál elsíratott jelenségére is kiterjed: „Olyan nehéz szótlantul szólnom hozzád / szétszabdalt, kivégzett, hazátlan ország, / mert néma vagy és néma vagyok én is, / e némaság ínyemből serkedt vér-íz. // S ha megszólalnánk is, kihez ki szólna, / nem hitetlenség, de nem is hit volna. / Vége van, jaj, mindennek vége, vége, / ne szégyelljük, mondjuk ki bátran végre” (*Olyan nehéz...*). S amikor másfelől a hierophánia, a theophánia térségében, közegében – aminek gyökeressége a szentség és a numinozitás önkijelentésévé lényegül át, középpontjában a fölfelé nyúló és mutató világtengellyel: a lenti mélységekből az égbe szökő, így a végtelen emberi és emberfölötti szférákat kijelző építménnyel, a templomtoronnyal – a fentiek erői betörhetnek a mélybe és új életre emelhetik fel a teremtő anyai matériát, a mindenekelőtti anyaföldet, a legősibb földistennőt: „Templomtorony hatol a földbe, / és Gaia anyánk megtermékenyül. / Szerelmesen fölkapja ölje, / s fülébe duruzsol a jeges űr” (*Gaia anyánk*). Lehet, hogy mégis megközelíthetővé vált az az „elérhetetlen föld”?; de közben végzetesen – igaz, egyfajta reménytelen reményként is – „egymásra talál / születés és halál”: „Mintha tör járna át, / a nemlét dallamát // hallom: egy hangtalan / dal sír föl daltalan. // Mint nábobí zene, / áradón tölti be // tétova tudatom. / Hallgatom és hagyom.// Zengj, hol minden üres, / új kódban ősi nesz!” (*A nemlét dallama*).

„Néhány sor, s mennyi finom, rejtett mélység, titok, utalás, kérdés” – méltatta ezt a minőségű költőiséget Tózsér Árpád. S Tótkés László pedig azt szögezte le, hogy „Oláh János álmában is éber, a vak világban is látó költőként, ’a történelem gégemetszett csöndjét’ megtörve, kimondja a már-már kimondhatatlant.” Műve így lesz valóban mindnyájunkat eszméltető igazságbeszéd, bölcsességbeszéd, sugárzó sorsbeszéd.

(Előadásként elhangzott 2019. november 7-én Budapesten, a Petőfi Irodalmi Múzeum Oláh János életmű-konferenciáján)